

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพ สู่ความยั่งยืน: ศึกษากรณีชุมชนบ้านใจดี

Community Learning Process in Selecting Livelihood Strategy towards Sustainability Livelihoods: A Case of Ban Jaidee.

ณัฐทิณี รัตนานนท์¹, อาแว มะแส²

บทคัดย่อ

การศึกษาค้นคว้านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของคนในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพ และผลของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยตามแนวทางเชิงคุณภาพ ในลักษณะของกรณีศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะกรณีของชุมชนบ้านใจดี ตำบลหนองขาม อำเภอนงนุช ๒ จังหวัดสุพรรณบุรี การรวบรวมข้อมูลทำโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ แกนนำและสมาชิกกลุ่มผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมที่มีประสบการณ์สูง จำนวน 12 คน และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา จำนวน 2 คน ควบคู่กับการสังเกตโดยตรงเกี่ยวกับบริบทของชุมชนและความเคลื่อนไหวต่างๆ ในการทำกิจกรรม โดยได้ทำการรวบรวมข้อมูลตั้งแต่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555 ถึง 31 มกราคม พ.ศ. 2557 การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการโดยการวิเคราะห์เนื้อหา การจำแนกประเภทของข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล และการตีความแล้ว นำเสนอเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย พบว่า ลักษณะของชุมชนมีสภาพเป็นชุมชนชนบท มีความหนาแน่นของประชากรต่ำ การตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจาย ส่วนใหญ่ของสมาชิกชุมชนเป็นผู้อพยพหนีภัยแล้งจากจังหวัดบุรีรัมย์มาตั้งถิ่นฐานใหม่เพื่อหนีปัญหาความยากจน และมีการนำวิธีการดำรงชีพที่คุ้นเคยจากถิ่นเดิม คือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้า มาปฏิบัติแล้วพัฒนาขึ้นมาจนสามารถรวมเป็นกลุ่มพัฒนาอาชีพได้ก้าวหน้าพอสมควร แต่ต่อมา กลับประสบปัญหาด้านการผลิต อันมาจากความเปราะบางบางประการ ได้แก่ ความอ่อนไหวของหนอนไหม ความแห้งแล้งของพื้นที่ การขาดเงินทุน การขาดความรู้ที่ดีในการผลิต อีกทั้งยังมีการแทรกแซงจากภายนอกที่เป็นภาคเอกชน จึงทำให้รวมตัวกันไม่ติด ประกอบกับได้เกิดโรคระบาดของหม่อนและไหม อันส่งผลให้สมาชิกหลายคนตัดสินใจเลิกปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้า แต่ก็ยังมีสมาชิกบางส่วนที่อดทน เรียนรู้ และพัฒนาอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหมต่อจนประสบความสำเร็จในปัจจุบันและสามารถนำไปสู่การดำรงชีพต่อไปได้

ลักษณะการเรียนรู้ของเกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในชุมชนใจดีเป็นการเรียนรู้โดยลงมือทำจริง ควบคู่กับการเรียนรู้โดยมีตัวแบบ ผ่านการสังเกตและเรียนรู้จากผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ มีการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง แล้วนำมาปรับวิธีการให้เข้ากับยุคสมัย ด้วยการยอมรับสายพันธุ์ไหมและวิธีการเลี้ยงตามหลักวิชาการ ซึ่งได้รับการแนะนำทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและบริษัทเอกชน จนประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นตัวแบบให้คนยุคใหม่ ให้คนในชุมชนเห็นเป็นแบบอย่าง และประสบความสำเร็จหลายครัวเรือน ในขณะที่เดียวกัน มีบางครัวเรือนที่เลิกทำอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหมไปทำอาชีพอื่น และบางส่วนของทำกิจกรรมการดำรงชีพที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยงในการดำรงชีพ

คำสำคัญ : การดำรงชีพ การเรียนรู้ การปรับตัว ชุมชนชนบท

¹สาขาวิชาพัฒนาสังคมและการจัดการสิ่งแวดล้อม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

Abstract

This study aimed to investigate the contexts within and outside the community including vulnerabilities related to the livelihoods of local people, community learning process associated with the selection of livelihood strategies that leads to sustainability, and effects of the community learning process on adapting livelihood strategies towards sustainability. Research design was based on the qualitative research approach in which a community case study was adopted. The targeted community was Ban Jai Dee community in Nong-Khaam sub-district, Nong-Ya-Sai district, Suphanburi province. Data were collected mainly by means of in-depth interview with 12 key covering community leaders and leading members highly experienced in sericulture, and officials concerned with community development. Direct observation and household case studies were also to obtain additional data about the community contexts and livelihood mobility and activities. Data collection was undertaken from November 1, 2012 to January 31, 2014. Data analysis was conducted by means of content analysis, typology, data synthesis and interpretation. Research findings were presented in a descriptive form.

Results revealed that Ban Jai Dee can be characterized as a rural community with its low population density and scattered settlement. The majority members of this community were migrants who escaped from poverty seriously affected by drought in a remote area of Changwat Buriram. After settling down in this community, they continued their familiar livelihoods strategies, especially sericulture and weaving. The sericulture and weaving practices were then developed leading to formation of an occupational development group with some progress. Unfortunately this group was then faced with production problems affected by some vulnerabilities including the sensitivity of silk worm, drought in the area, financial shortage, and lack of appropriate knowledge about the production. At the same time, they were also faced with interference from the private sector. These problems were later brought about the instability of the group and led to the decision of some members to give up sericulture and weaving. Nevertheless, some members were enduring and learning to develop sericulture untiringly with satisfactory achievement and still maintain this livelihood strategy up to the present.

Learning characteristics of sericulture farmers in this community could be categorized as learning by doing, along with following role models who were experienced elders. Through trial and error, learners then adapted their practices to coincide with modern time by adopting modern species and culturing methods recommended by both government agencies and private companies. As a result, many households were successful and well acknowledged by new generations in the community as their role models. At the same time, there were some households concluded their sericulture and moved to do other activities. While some households decided to diversify their livelihood activities in order to reduce the risk in their livelihoods.

Key words : Livelihood, Learning, Adaptation, Rural community.

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ปัญหาที่เกษตรกรประสบเป็นปัญหาที่ร้ายแรง ปัญหาหนึ่งในสังคมไทย ซึ่งนำไปสู่ปัญหาความยากจนและการทำลายสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และส่งผลกระทบต่อการค้าขายอย่างเป็นวงจร เนื่องจากเกษตรกรจำนวนมากพยายามที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดในการเพิ่มรายได้ที่เป็นตัวเงินซึ่งได้รับการกระตุ้นจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและแนวคิดเกี่ยวกับความทันสมัย ด้วยการขยายพื้นที่การเกษตรและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นเคมีภัณฑ์และเครื่องจักรกลเป็นหลักในการผลิต ซึ่งล้วนสร้างผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพเป็นอย่างมาก หากไม่มีการจัดการที่ดีพอ ในขณะที่การศึกษาและความรู้เกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบยั่งยืนยังไม่ค่อยก้าวหน้าและไม่ได้รับการยอมรับนำไปปฏิบัติเท่าที่ควร เกษตรกรจำนวนมากที่หันมาผลิตตามวิถีสมัยใหม่ภายใต้ข้อจำกัดของทรัพยากรและความรู้ นอกจากจะไม่ได้รับรายได้ที่เพียงพอแล้ว ยังกลับมีภาระหนี้สินมากขึ้น มีที่ดินไม่เพียงพอที่จะทำกิน รวมทั้งเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องและขาดแคลนแรงงานในเวลาต่อมา เนื่องจากแรงงานบางส่วนได้อพยพออกไปนอกพื้นที่ เพื่อหางานทำนอกภาคการเกษตรที่เติบโตและขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

ภายใต้สถานการณ์ของปัญหาที่ยากต่อการแก้ไขดังกล่าวนี้ ทำให้มีราษฎรกลุ่มหนึ่งจากบ้านทุ่งน้ำแข็ง (นามสมมติ) อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ประมาณ 14 ครอบครัว ซึ่งมีสมาชิกรวมประมาณหนึ่งร้อยคนได้อพยพมาจับจองที่ทำกินในพื้นที่บ้านใจดี (นามสมมติ) ตำบลหนองขาม อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อราวปี พ.ศ. 2506-2507 ราษฎรกลุ่มนี้บางส่วนซึ่งมีประสบการณ์เคยปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าพื้นเมืองด้วยก็พุ่งจากบ้านเดิมได้เกิดความคิดที่จะปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทำการทอผ้า เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมของถิ่นกำเนิดให้ลูกหลานได้รู้จักและยังสามารถทำเป็นอาชีพเสริมได้ด้วย จึงได้ริเริ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าเป็นอาชีพเสริมควบคู่กับการทำไร่ไถนา ไร่มันสำปะหลัง และไร่ข้าวโพด (คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและวัฒนธรรมชุมชน, ม.ป.ป.) แต่ดูเหมือนจะเคราะห์ซ้ำกรรมซ้ำตื้อในช่วงปี พ.ศ. 2526-2527 ราคาพืชผลทุกชนิดได้ประสบ

กับภาวะตกต่ำที่สุดในรอบสิบปี ชาวบ้านจึงประสบปัญหาขาดทุนจากการประกอบกร อันส่งผลให้เกิดความอดอยากจนขั้นมาอีกครั้งหนึ่ง ในภาวะเช่นนี้ ได้มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งคนหนึ่ง ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคิดหาทางช่วยเหลือชาวบ้าน ในการมองหาอาชีพอื่น ๆ มาทำเพิ่มอย่างจริงจัง เพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจน ด้วยการพัฒนาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าให้มีความก้าวหน้าจากเดิมตามแนวทางการเกษตรแผนใหม่ รวมทั้งมีการรวมกลุ่มกันผลิตและทอผ้าที่เชื่อมโยงกับตลาดภายนอก โดยพยายามที่จะพัฒนาให้สามารถยึดเป็นอาชีพหลักให้ได้ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการพัฒนาดังกล่าวนี้ดำเนินไปได้ด้วยดีเพียงช่วงหนึ่งเท่านั้น ต่อมากลับมีอุปสรรค หลายประการ จนชาวบ้านต้องเรียนรู้และปรับตัวในการเลือกยุทธวิธีเพื่อให้สามารถดำรงชีพสู่ความยั่งยืนต่อไป

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน โดยจะศึกษากรณีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของชุมชนบ้านใจดี ตำบลหนองขาม อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีคำถามวิจัยว่า บริบทภายในของชุมชน และบริบทภายนอกชุมชนว่าจะส่งผลอย่างไรต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน และการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีเพื่อการดำรงชีพสู่ความยั่งยืนนั้นมีรูปแบบโครงสร้าง ลักษณะ องค์ประกอบ และมีกระบวนการเป็นอย่างไร อีกทั้งประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกวิธีการดำรงชีพจะสามารถทำให้ชุมชนฟื้นฝ่าอุปสรรคต่างๆ หรือลดความอ่อนแออย่างมีพลวัตได้หรือไม่ โดยผู้วิจัยจะมุ่งเน้นการศึกษาทำความเข้าใจกับบริบทภายในของชุมชน องค์ประกอบของบริบทความอ่อนไหวของชุมชน ทนของชุมชน สถานการณ์และสภาวะโดยรอบ และแนวทางการปรับยุทธวิธีการดำรงชีวิตของชุมชนเพื่อนำไปสู่การดำรงชีพอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทภายในของชุมชน และบริบทภายนอกชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเกษตรของเกษตรกรในชุมชนบ้านใจดี รวมทั้งศึกษาระบบการเรียนรู้และการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน และศึกษาผลของกระบวนการเรียนรู้

ต่อการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพเพื่อความยั่งยืนของครัวเรือน
ในชุมชนบ้านใจดี

ขอบเขตการวิจัย

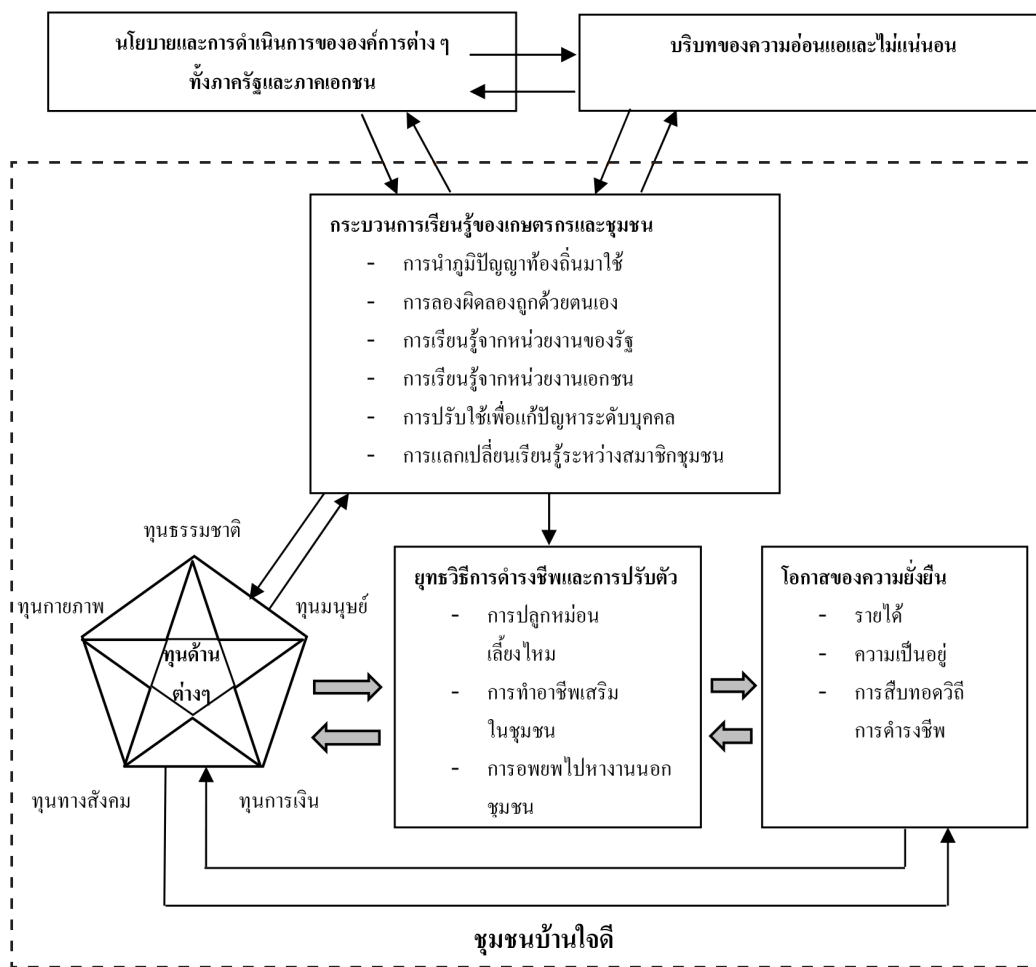
1) ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษานี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนที่มีประสบการณ์การปรับตัวในการดำรงชีพที่น่าสนใจ โดยเลือกทำการศึกษาเฉพาะในเขตพื้นที่ของชุมชนบ้านใจดี ตำบลหนองขาม อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี

2) ขอบเขตด้านเวลา การรวบรวมข้อมูลการวิจัยดำเนินการระหว่างวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2555 ถึงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2557 โดยมีเนื้อหาครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนจนถึงสิ้นปี พ.ศ. 2557

3) ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมายและวิธีการศึกษา การรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เป็นวิธีหลัก ควบคู่กับการสังเกต และการศึกษารายกรณีระดับครัวเรือน

4) ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้เน้นศึกษาบริบทของชุมชน ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาและการพัฒนา โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนภาวะผู้นำในชุมชน และการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพเพื่อการดำรงชีพเพื่อความยั่งยืน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษานี้ใช้แนวคิดที่พัฒนาขึ้นมาจากกรอบแนวคิด การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท (Rural Sustainable Livelihoods Framework) ของ DFID (1999) ซึ่งการดำรงชีพอย่างยั่งยืนภายใต้กรอบแนวคิดนี้ พิจารณาถึงความ เปราะบางของครัวเรือนในชนบท การครอบครองสินทรัพย์และการเข้าถึงทุนด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพให้บรรลุเป้าหมาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มคนหรือพื้นที่ ตลอดจนงานสถาบันและนโยบายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วนของภาครัฐและภาคเอกชน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างกันของเกษตรกรและชุมชนในการแก้ปัญหา พร้อมกับการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาโดยการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพที่เหมาะสมกับบริบทของตนเอง

กระบวนการเรียนรู้และปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพในภาวะที่มีความเปราะบาง สะท้อนถึงความพยายามของคนในชุมชน ในการดิ้นรนเรียนรู้และปรับตัวอย่างต่อเนื่องเพื่อความอยู่รอด และพัฒนาต่อโดยจะเริ่มจากการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วมาปรับใช้ เมื่อพบกับปัญหา อาจจะมีการลองผิดลองถูก เพื่อบรรเทาปัญหา ในระหว่างนั้นก็จะมี การติดต่อประสานงานจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง หรือบางกรณีอาจเป็นหน่วยงานของเอกชนที่มีผลประโยชน์ร่วม มาให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการ จนนำไปสู่การแก้ปัญหา ทั้งในระดับบุคคล และระดับกลุ่ม ผลของการเรียนรู้และปรับตัวนี้ จะช่วยตอบสนองความต้องการ และความปรารถนาอันเป็นเป้าหมายของการดำรงชีวิตในรูปของรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุ จิตใจ สุขภาพ ความภาคภูมิใจในตนเอง ความเปราะบางที่ลดลง และมีความมั่นคงในการทำมาหากินมากขึ้น

ผลลัพธ์จากการปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพช่วยให้เห็นผลของการตัดสินใจ ในการเลือกและการกระทำของคนในชุมชนในภาวะของความเปราะบาง รวมถึงข้อจำกัดของทุนด้านต่างๆ ตลอดจนเหตุผลในการให้ความสำคัญต่อทางเลือกต่างๆ ที่มีอยู่ ซึ่งส่งผลต่อผลลัพธ์จากการปรับยุทธวิธีของการดำรงชีพที่สะท้อนออกมาในรูปของการปรับยุทธวิธีที่มีอยู่เดิมให้ดีขึ้น หรือการผสมผสานวิธีการทำมาหากินแบบเดิมกับวิธีใหม่ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการดำรงชีพดังที่กล่าวมาแล้ว

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเน้นการทำ ความเข้าใจหลายมิติของความยากจน ความอ่อนแอหรือความเปราะบาง (Vulnerability) โดยมุ่งศึกษาสถานการณ์ที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์อันนำไปสู่ความอ่อนแอ และลดทอนความเข้มแข็งของบุคคลและครัวเรือนในการอยู่รอด และเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวเพื่อฟื้นคืนจากความอ่อนแอไปสู่สภาพที่ดีกว่า เงื่อนไขดังกล่าวได้แก่ สินทรัพย์หลักเพื่อการดำรงชีพ (Livelihood Assets) 5 ประเภท ที่จะส่งผลต่อการดำรงชีพของชุมชนชนบท 1) ทุนทางกายภาพ (Physical Capital) หมายถึง การที่ครัวเรือน ชุมชน และประชาชน มีหรือสามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เครือข่ายถนน โรงเรียน โรงพยาบาล ฯลฯ 2) ทุนการเงิน (Financial Capital) หมายถึง การมีเงินทุนหรือความสามารถในการออมทรัพย์และการเข้าถึงสินเชื่อต่างๆ 3) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) หมายถึง การมีหรือเข้าถึงที่ดิน แหล่งน้ำ ทรัพยากร ฯลฯ 4) ทุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง การมีทักษะ ความรู้ ความสามารถในการใช้แรงงานและสุขภาพที่ดี เป็นความสามารถในการดำเนินกลยุทธ์ในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน และ 5) ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง การมีและเข้าถึงเครือข่าย และเครือข่ายต่างๆ ซึ่งเป็นเครือข่ายที่คนในครัวเรือนสามารถพึ่งพาในยามยากลำบาก หรือขอความร่วมมือได้ (สำราญ, สระอุณ, มปป: 22)

นอกจากสินทรัพย์หลักเพื่อการดำรงชีพดังกล่าวแล้ว สิ่งที่ต้องพิจารณาอีกก็คือบริบทของความเปราะบาง (Vulnerability Context) ซึ่งมักจะเกิดจากความแปรปรวนของสภาพอากาศตามฤดูกาล ภัยพิบัติ แนวโน้มการตลาดอุปสงค์และอุปทานของสินค้าที่ผลิต สภาพมลพิษ ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยภายนอกอันไม่อาจจะควบคุมได้

สำหรับนโยบาย สถาบันและกระบวนการ (Policy, Institution & Processes) เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ซึ่งหมายถึง สถาบันหลักที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการตามปกติ (หรือรูปแบบของพฤติกรรม) ที่มีโครงสร้างตามกฎและบรรทัดฐานของสังคมที่มีการใช้งานถาวรและแพร่หลาย สถาบันดังกล่าวอาจจะเป็นได้ทั้งสถาบันในระบบและสถาบันนอกระบบ มีรูปแบบหรือไม่มีรูปแบบที่เป็นทางการ ในขณะที่เดียวกันความเป็นสถาบันอาจจะเลื่อนไหล ไม่คงที่ ไม่ชัดเจน และมักจะขึ้นอยู่กับ

กับการตีความที่หลากหลาย ในขณะเดียวกัน ยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฝังตรึงอยู่ในรูปแบบที่ทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกันของสถาบัน ดังนั้นกฎระเบียบและมาตรฐานจึงเป็นสิ่งสำคัญเสมอในการเป็นสถาบัน สถาบันจึงแตกต่างไปจากองค์กรทั่วไปตามที่เข้าใจกัน

นอกจากนี้ กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนนี้ชี้ให้เห็นถึงการเข้าถึงบริบทของคนที่อาศัยอยู่ในกลุ่มที่แตกต่างกันว่า สามารถเข้าถึงสินทรัพย์ประเภทต่างๆ ได้แตกต่างกันอย่างไร ซึ่งสถาบันและองค์กรสามารถกำหนดนโยบายที่เหมาะสมแก่การดำรงชีวิต และใช้กลยุทธ์ที่แตกต่างกันเพื่อตอบสนองเป้าหมายที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มได้

กลยุทธ์หรือยุทธวิธีการดำรงชีพในชนบท (Rural Livelihoods Strategies) เป็นทางเลือก และโอกาสที่เกษตรกรใช้ในการทำมาหากิน ซึ่งมักจะมีลักษณะหลากหลาย (Diversity) ตามลักษณะทางพื้นที่ ภูมิประเทศ ขนาดที่ดิน ถือครอง และช่วงเวลา เป็นลักษณะที่เคลื่อนไหว (Dynamic) กระจายอยู่หลายสถานที่ (Straddling) และมีความเชื่อมโยงกัน (Linkage) ยุทธวิธีการดำรงชีพนี้เป็นประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งในกรอบแนวคิดการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน เพราะแสดงให้เห็นถึงการตัดสินใจของเกษตรกรหรือชุมชนในการเลือกวิถีการดำรงชีวิต อันนำไปสู่ผลลัพธ์ของการดำรงชีวิตต่อไป ทั้งนี้ผลลัพธ์ของยุทธวิธีการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Outcomes) จะส่งผลต่อการทำมาหากินที่ยั่งยืน โดยที่ปรากฏในชนบทคือ ความสามารถที่จะรักษาหรือปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพของบุคคล ครอบครัว หรือชุมชน (ซึ่งอาจจะขึ้นกับความพึงพอใจ ระดับความคาดหวังของการอยู่ดีมีสุข และรายได้ของแต่ละบุคคล) ความสามารถในการลดความอ่อนแอ หรือความเปราะบางที่ได้รับ การลดผลกระทบจากวิกฤตการณ์ภายนอก โดยเน้นการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการส่งเสริมและรักษาทุนทางสังคม ซึ่งจะส่งผลให้คุณภาพของชีวิต (Quality of Life) ดีขึ้นด้วย (สำราญสระรุโณ, มปป.: 21-26)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้กรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ได้แก่ การศึกษาของบัญชา สมบูรณ์สุข ปริญาเจิดโฉม ปรีตถ พรหมมี และจรูญ หนูสังข์ (2547) ซึ่งได้

ศึกษาความยั่งยืนของระบบการทำฟาร์มสวนยางขนาดเล็กของเกษตรกรที่ทำนาเป็นอาชีพหลัก ที่บ้านพรวน ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาได้อธิบายระบบการทำฟาร์มสวนยางว่ามีปัญหาสำคัญ คือ คุณภาพผลผลิตและราคาตกต่ำ ปัญหาเงินทุนและปัญหาโรคและแมลงศัตรูพืชระบาด ปัจจัยที่มีผลต่อรายได้ครัวเรือนที่พบ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในองค์กรทางการเกษตรในท้องถิ่น ความรู้และทักษะในการทำสวนยาง และระดับการใช้ปัจจัยการผลิตที่เหมาะสม โดยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับการปรับตัวของเกษตรกรชาวสวนยางขนาดเล็กไว้ว่ามี 3 องค์กรประกอบด้วย คือ (1) องค์กรประกอบด้านการปรับตัว (2) องค์กรประกอบทางการผลิต (3) องค์กรประกอบสนับสนุนการผลิต และ (4) องค์กรประกอบการเปลี่ยนแปลงระบบ สำหรับเป้าหมายของการปรับตัว คือ การเพิ่มรายได้ของครัวเรือนและแนวทางสร้างความยั่งยืนในการดำเนินการผลิต ด้วยการปรับกระบวนการผลิตเพื่อการดำรงชีพอย่างยั่งยืนผ่านการดำเนินโครงการส่งเสริมการเกษตร การรวมกลุ่มเกษตรกร การพัฒนาศักยภาพผู้นำ และการบังคับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตรกรชาวสวนยาง

Butler และ Mazur (2007: 604-617) ได้ทำการศึกษาเรื่องหลักการและกระบวนการสำหรับการเสริมสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศยูกันดา และรายงานว่าการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหลากหลายของกลยุทธ์การดำรงชีวิตและวิถีการที่ชาวชนบทจะรวมอยู่ในโครงสร้างทางสังคมอาจจะเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการพัฒนา กรอบการดำรงชีพอย่างยั่งยืนสามารถใช้ในการกระตุ้นให้เกิดนวัตกรรมในท้องถิ่น พัฒนาผู้ประกอบการเพื่อเสริมสร้างขีดความสามารถของบุคคลและสถาบัน แนวทางการดำรงชีพอย่างยั่งยืนที่สำคัญคือ การเพิ่มฐานสินทรัพย์และเสริมสร้างความสามารถในการใช้ประโยชน์จากสินทรัพย์ดังกล่าว ความหลากหลายหรือการมีทางเลือกในด้านแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ อีกทั้งยังต้องมีเครือข่ายที่ซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะค้ำจุน การพัฒนาจะประสบความสำเร็จได้ควรเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังตั้งข้อสังเกตว่า การใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการใช้ทรัพยากร และเพิ่มความสามารถในการทำงานร่วมกันของชุมชนจะสามารถพัฒนาให้ชุมชนมีความยั่งยืนได้

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของ

ชุมชนในการเลือกวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน ที่น่าสนใจ คือ การศึกษาของ วรณี ทองระย้า (2549: 122-125) ซึ่งได้ศึกษากระบวนการจัดการความรู้ที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีในการเพาะปลูกของเกษตรกร กรณีศึกษาโรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริ บ้านหลั่น อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท โดยผู้ศึกษาได้จำแนกกลุ่มเกษตรกรที่มีการยอมรับในแนวคิดและสามารถนำไปปฏิบัติออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มก้าวหน้าที่มีการยอมรับแนวคิดและสามารถนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน และสามารถอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ 2) กลุ่มเรียนรู้ ซึ่งยอมรับแนวคิดแต่ขาดการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน โดยเลือกนำความรู้บางประการที่คิดว่าเหมาะสมไปประยุกต์ใช้ และ 3) กลุ่มเริ่มต้น คือ กลุ่มที่ยอมรับแนวคิด แต่เลือกที่จะไม่นำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้ ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มก้าวหน้ามีพฤติกรรมในการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับบริบทของสังคมปัจจุบันด้วยการทำการเกษตรแบบ 2 วิธี คือ การผลิตเพื่อการค้าควบคู่กับการผลิตตามแนวทางของเกษตรกรรมยั่งยืน ดังนั้น หากจะให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนในการเลือกวิธีการดำรงชีพสู่ความยั่งยืน ก็ควรเลือกดำเนินการกับกลุ่มก้าวหน้าเป็นอันดับแรก ในขณะที่เดียวกันก็ควรมีการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรและกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งอาจทำให้กลุ่มเริ่มต้นและกลุ่มเรียนรู้ได้มีโอกาสยกระดับไปเป็นกลุ่มก้าวหน้าได้ โดยอาศัยกระบวนการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่มก้าวหน้า

วิธีการดำเนินการวิจัย

บุคคลเป้าหมายของการศึกษาและแหล่งของข้อมูล

บุคคลเป้าหมายในการศึกษาครั้งนี้ คือ ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านใจดี การรวบรวมข้อมูลดำเนินการด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลรอง ร่วมกับการศึกษาเฉพาะกรณีรายครัวเรือน โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลและกรณีศึกษาด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง โดยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 12 ราย ผู้ให้ข้อมูลรองจำนวน 3 ราย และกรณีศึกษาครัวเรือน 3 กรณี โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ 1) เป็นผู้ประกอบอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหมไม่น้อยกว่า 10 ปี 2) ประกอบอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นอาชีพหลัก และ 3) เป็นผู้ที่มีความรู้

และความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สำหรับผู้ให้ข้อมูลรองเน้นบุคคลและตัวแทนองค์กรที่มาจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนได้แก่ ตัวแทนจากองค์กรพัฒนาชุมชน ธนาคาร สหกรณ์การเกษตร และหน่วยงานราชการ ส่วนเกณฑ์ในการคัดเลือกกรณีศึกษาครัวเรือน ได้คัดเลือกจากผู้ที่เหมาะสมความสำเร็จ จากการประกอบอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหมที่เห็นเป็นรูปธรรมจากการได้รับรางวัลต่างๆ และจากการได้รับการยกย่องจากคนในชุมชน

ลักษณะของข้อมูลและวิธีการรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ สามารถแบ่งประเภทของข้อมูลตามลักษณะของข้อมูล ดังต่อไปนี้

1) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้มาจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้มาจากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ หนังสือ วารสาร หนังสือนิตยสาร สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เอกสารการวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารในรูปแบบอื่นๆ เช่น ข้อมูลสถิติจากฐานข้อมูลที่มีอยู่แล้ว ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม การพัฒนาชุมชน และการดำรงชีพในชุมชน

การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมภาคสนาม ดำเนินการโดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) การตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่ง (Data Triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลชุดเดียวกันที่ได้จากการเก็บรวบรวมจากหลายแหล่ง กล่าวคือ เมื่อผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลมาแล้ว ได้ทำการตรวจสอบว่าข้อมูลนั้นถูกต้องหรือไม่ ด้วยการตรวจสอบข้อมูลชุดเดียวกันจากหลายแหล่งที่มาของข้อมูล เช่น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญหลายคน และข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษาครัวเรือน เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากทุกแหล่งว่า ข้อมูลที่ได้มานั้นเหมือนกันหรือไม่อย่างไร หากเหมือนกัน สอดคล้องกัน หรือเสริมซึ่งกันและกัน แสดงว่าข้อมูลมีความถูกต้อง และมีความกระจ่าง หากไม่ตรงกันก็ทำการตรวจสอบหรือหาข้อมูลเพิ่มเติมจนกว่าจะมีความชัดเจน หรืออิมตัว

2) การตรวจสอบข้อมูลจากการใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลมากกว่าหนึ่งวิธี (Methodological Triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายวิธีเปรียบเทียบกับกัน โดยพิจารณาความสอดคล้องของข้อมูลที่ได้จากวิธีการเก็บรวบรวมที่แตกต่างกัน ซึ่งในการวิจัยนี้ข้อมูลบางส่วนใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลมากกว่าหนึ่งวิธี คือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต และการศึกษาคร่าวๆ เป็นกรณีศึกษา รวมทั้งการค้นคว้าเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงได้พิจารณาตัดสินจากความสอดคล้องของข้อมูลชุดเดียวกันที่ได้มาโดยใช้วิธีการต่างกัน เหล่านี้ด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์เหตุผลเชิงตรรกะ (Logical Reasoning) และการหาข้อสรุปเชิงอุปนัย (Analytic Induction) ซึ่งเริ่มด้วยการทำความเข้าใจกับความหมายของแต่ละเรื่อง การจัดหมวดหมู่ตามประเด็น การหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างเป็นเหตุผลการระหว่างประเด็นต่างๆ และกับบริบทของชุมชน ทั้งนี้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ในชุมชน และตอบโจทย์ของการวิจัยที่ต้องการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกยุทธวิธีการดำรงชีพเพื่อความยั่งยืน ภายใต้บริบทที่เป็นอยู่นำมาสังเคราะห์หาข้อสรุป และอภิปรายผลการวิจัย แล้วจึงนำมาเขียนเป็นรายงานเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

1) บริบทของชุมชนบ้านใจดีและความเปราะบางของเกษตรกร

สภาพความเป็นอยู่ของประชากรในชุมชนบ้านใจดีมีสภาพเป็นแบบชนบท ความหนาแน่นของประชากรไม่สูงนัก ส่วนใหญ่อาศัยอยู่กันเป็นครอบครัวขยาย ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจายตามที่ถือครอง ประชากรประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ ทั้ง ไทย พวน จีน ลาว ไช่ กะเหรี่ยง และลัวะ ซึ่งปัจจุบันอยู่กันอย่างผสมกลมกลืน แต่ยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมที่สำคัญๆ ของแต่ละชาติพันธุ์เอาไว้ เช่น ภาษาพูด การแต่งกาย และพิธีการบางอย่าง ที่มีจะปฏิบัติกันในกลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรด้วยการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทำไร่ไถ และทำไร่มันสัมปะหลัง อีกทั้งยังทอผ้าจากไหมที่เลี้ยงบ้าง บางส่วนทำงานนอกภาคการเกษตรโดยไปเป็น

ลูกจ้าง หรือรับจ้างทั่วไปในบางฤดูกาลที่ว่างจากงานเกษตร เนื่องจากสภาพพื้นที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ขาดแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ จึงทำการเกษตรได้ไม่ตลอดทั้งปี

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและการทอผ้าเป็นวิธีการดำรงชีพที่ชุมชนเลือก เพราะเชื่อว่าเป็นทางออกที่ดีทางหนึ่งของการบรรเทาปัญหาความยากจน อีกทั้งยังเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ด้วยการนำเทคนิควิธีการมาจากถิ่นฐานเดิมที่อพยพมา แล้วนำมาพัฒนาต่อยอดด้วยการนำเทคนิคสมัยใหม่มาเสริม รวมทั้งได้รวมตัวขึ้นมาเป็นกลุ่มทอผ้าของแม่บ้านเกษตรกรขึ้นมา

กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านใจดีที่โดดเด่นคือกลุ่มที่อยู่ภายใต้การนำของนางบุญ (นามสมมติ) มีประวัติการจัดตั้งกลุ่มว่า หลังจากอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้แล้วไม่นานเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอได้จัดให้มีการฝึกอบรมการทอผ้าไหมขึ้น ต่อมาได้ชักชวนให้จัดตั้งเป็นกลุ่มโดยมีสมาชิกเริ่มแรก 20 คน มีทำการกลุ่มและศูนย์เรียนรู้ของกลุ่มที่ก่อตั้งด้วยเงินทุนของโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund : SIF) กลุ่มนี้ทำหน้าที่หลักเป็นศูนย์กลางการติดต่อซื้อขายรังไหมและผ้าไหมในปัจจุบันนอกจากการขายผ้าไหมซึ่งได้รับการรับรองคุณภาพนกยูงแล้ว ทางกลุ่มฯ ยังขายผ้าไหมใยไหม รังไหม ดักแด่ สบู่จากรังไหม ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์เสริมด้วย สมาชิกของกลุ่มนี้มีประสบการณ์ทอผ้าเฉลี่ยกว่า 30 ปี วัตถุดิบที่ใช้ในปัจจุบันส่วนมากซื้อจากนอกชุมชน ทำให้มีความสะดวกสบายในการทำมากกว่าเดิม การปฏิบัติใช้แรงงานในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม แนวโน้มความนิยมของการทอผ้าไหมมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ในขณะที่ราคาผ้าไหมนับวันแต่จะสูงขึ้น และการตลาดมีการผูกขาดโดยบริษัทใหญ่มากขึ้น (เจนณรงค์ เทียนสว่าง และคณะ, 2550) สิ่งที่ชุมชนต้องการ คือ วัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้านับตั้งแต่ไขไหม ตัวไหม อาหารและยาสำหรับหนอนไหมซึ่งจำเป็นต้องไปซื้อโดยตรงกับบริษัทนายทุน ไม่สามารถจะหาจากที่อื่นได้ จึงเป็นการผูกขาดรูปแบบหนึ่ง

สำหรับปัญหาที่นำไปสู่ความเปราะบางของเกษตรกรชุมชนในบ้านใจดี และเกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ สามารถแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านมนุษย ด้านธรรมชาติ และด้านการเงิน

ด้านมนุษย เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดโอกาสในการรับความรู้ เกี่ยวกับเทคนิคใหม่ๆ เนื่องจากไม่มีเวลา เพราะ

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมต้องใช้เวลาในการดูแลหม่อนค่อนข้างสูง จึงต้องอาศัยการลองผิดลองถูกด้วยตนเอง และการบอกเล่าจากประสบการณ์ของเพื่อนสมาชิกเกษตรกร ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ยังทำอาชีพนี้อยู่เป็นผู้สูงอายุและสุขภาพไม่แข็งแรงในขณะที่คนรุ่นหลังไม่นิยมทำอาชีพนี้

ด้านธรรมชาติ ที่ดินที่ทำกินส่วนใหญ่เป็นที่ลหิครอบครองในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร (สปก.) และอยู่นอกเขตชลประทาน เมื่อถึงฤดูแล้งมักจะขาดน้ำเพื่อการเกษตร ถ้าเป็นครัวเรือนที่มีฐานะดีก็จะสามารถเจาะบ่อบาดาลเพื่อใช้ในยามขาดน้ำ หรือบางครัวเรือนจะใช้วิธีการขุดสระน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้บ้าง นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องศัตรูพืช และโรคระบาดในตัวไหม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่เคยทำให้ผู้ที่ปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมประสบกับความล้มเหลวมาแล้วในช่วงหนึ่ง

ด้านการเงิน การมีที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร (สปก.) มีข้อจำกัดในการซื้อขายและใช้ค้ำประกันเงินกู้ ทำให้เกษตรกรบางครัวเรือนขาดหลักทรัพย์สำหรับจำนองกับสถาบันการเงินเพื่อกู้เงิน จึงต้องไปพึ่งการกู้ยืมนอกระบบที่เสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูง จึงประสบปัญหาหนี้สินค่อนข้างมากในระยะแรก

2) กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของเกษตรกรในการเลือกวิธีการดำรงชีพ

การเรียนรู้ของเกษตรกรในชุมชนบ้านใจดีมีลักษณะแบบลงมือฝึกพร้อมๆ กับทำจริง โดยการทำตามตัวแบบที่ดีที่ประสบความสำเร็จ การเรียนรู้แบบนี้มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลายาวนานหลายปี แม้บางคนจะผ่านการอบรมจากเจ้าหน้าที่ในเบื้องต้นแล้วก็ตาม หลังจากนั้นก็ต้องเรียนรู้จากการลงมือทำกับผู้ใหญ่ที่มีประสบการณ์ เป็นการลองผิดลองถูกและปรับปรุงตามคำแนะนำ จนกระทั่ง ปัจจุบันสมาชิกที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างดี โดยเฉลี่ยจะมีรายได้จากการเลี้ยงไหมประมาณกล่องละ 10,000 บาท ในระยะหนึ่งรอบซึ่งใช้เวลา 15 วัน โดยส่วนใหญ่เกษตรกรมักจะเลี้ยงคนละหนึ่งกล่องครึ่งต่อหนึ่งรอบ (15 วัน) เมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วจะได้กำไรประมาณกล่องละ 8,000-9,000 บาทหากทำอย่างต่อเนื่องก็จะได้เดือนละ 2 รอบ และมีรายได้หลังหักค่าใช้จ่ายแล้วประมาณ 24,000-27,000 บาทต่อเดือน เพื่อลดความเสี่ยง เกษตรกรส่วนใหญ่มักจะสร้างภูมิคุ้มกันด้วย

การทำไร่อ้อยหรือไร่มันสัมปะหลังควบคู่ไปกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การทำไร่อ้อยเป็นกิจการที่เกี่ยวเนื่องได้เพียงปีละครั้ง หากราคาอ้อยดีก็จะมีรายได้เพิ่มอีกไร่ละประมาณ 10,000 บาท แต่ทั้งนี้ผู้ปลูกต้องผ่านตัวกลางเพื่อขายอ้อยเข้าโรงงาน จะติดต่อขายโดยตรงไม่ได้ แต่มีนายทุนสนับสนุน ด้วยการจัดหาปุ๋ย และสารเคมี ทำให้เกษตรกรไม่ต้องใช้เงินทุนมากนัก เวลาขายนายทุนเป็นผู้จ้างคนมาตัด แต่ส่วนใหญ่จะทำการเผาไร่เพื่อให้บอ้อยที่แห้งหมดไปจะได้ตัดได้สะดวกเพราะใช้แรงงานคนในการตัด ซึ่งการเผาไร่ส่งผลให้อ้อยที่ตัดเสื่อมคุณภาพ และดินจะมีคุณภาพลดลงอย่างต่อเนื่องลงเรื่อยๆ พฤติกรรมนี้ส่งผลให้ชาวไร่ต้องลงทุนในการใส่ปุ๋ยมากขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตามรายได้จากอ้อยก็ช่วยเป็นภูมิคุ้มกันให้กับเกษตรกรทำให้มีความมั่นคงในการดำรงชีพอีกระดับหนึ่ง จากการบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ทำให้ทราบว่าการปฏิบัติรูปแบบดังกล่าว ส่งผลให้ปัจจุบันผู้เลี้ยงไหมสามารถอยู่รอดและมีคุณภาพของชีวิตที่ดีกว่าการทำเกษตรอย่างอื่นในพื้นที่นี้

จากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของเกษตรกรชุมชนบ้านใจดีได้พัฒนาจากการทำเป็นอาชีพเสริมจากการทำไร่อ้อย และไร่มันสัมปะหลัง จนกลายมาเป็นอาชีพหลักแทน เพราะมีรายได้เป็นรายเดือนที่สูงพอสมควร และสามารถทำได้หลายครั้งต่อปีสร้างรายได้ได้มากกว่าการทำไร่อ้อย และไร่มันสัมปะหลังเสียอีก หากเกษตรกรมีความขยันขันแข็ง มานะอดทน

ในระหว่างการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ได้เห็นพัฒนาการของกลุ่มปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมที่เป็นผลจากการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีการปรับวิธีเลี้ยงโดยใช้หลักวิชาการมากขึ้น ทำให้ปัญหาการระบาดของโรคต่างๆ ลดน้อยลง จนเรียกได้ว่าการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมในปัจจุบันประสบความสำเร็จ สามารถใช้เป็นยุทธวิธีสำคัญในการดำรงชีพของคนในชุมชนนี้ได้ โดยมีหลักฐานบ่งชี้ความสำเร็จ คือกรณีของนางบุญ (นามสมมติ) ผู้นำกลุ่มฯ ซึ่งได้รับการคัดเลือกให้เป็นเกษตรกรดีเด่นแห่งชาติ สาขาอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ประจำปี พ.ศ. 2557 เข้ารับพระราชทานโล่รางวัลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ การให้รางวัลนี้มีเกณฑ์การพิจารณาในเรื่องต่างๆ ได้แก่ ความคิดริเริ่มและความพยายามฟันฝ่าอุปสรรคในการสร้างผลงาน ความสำเร็จ

ของผลงานมีทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ นอกจากนี้ยังดูระยะเวลาที่ปฏิบัติงานและความยั่งยืนในอาชีพ ความเป็นผู้นำและความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมในด้านต่างๆ ตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลงานสำคัญของนางบุญ คือ การนำแนวคิดเรื่อง “ของเสียเหลือศูนย์” หรือ “Zero Waste” มาใช้ในการประกอบอาชีพปลูกหม่อนเลี้ยงไหม โดยการนำรังไหมที่จำหน่ายหรือใช้สาวเส้นไหมไม่ได้ นำไปผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายชนิด เช่น นำไปทำสบู่ก้อน สบู่เหลว แชมพู และโลชั่นจากโปรตีนไหม นอกจากนี้ นางบุญได้อาสาเป็นครูสอนเทคนิควิธีการที่เหมาะสมในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม รวมทั้งเป็นผู้นำที่ปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างและคอยชี้แนะให้สมาชิกได้เห็นว่าการอาชีพการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นอาชีพที่ดี ทำให้ครอบครัวมีรายได้ที่มั่นคง และสร้างความอบอุ่นให้กับครอบครัวด้วยการทำงานอยู่ที่บ้าน (กรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2557)

3) ผลของการเรียนรู้และการปรับตัวในการดำรงชีพของเกษตรกร

หลังจากได้ต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ แล้วปรับตัวหาทางออก ผลลัพธ์ของการเรียนรู้ของเกษตรกรในชุมชนบ้านใจดี สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 แนวทางตามวิธีการดำรงชีพที่โดดเด่นในปัจจุบัน คือ

1) เลิกทำการเกษตรหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร เกษตรกรที่ประสบปัญหาโรคระบาดในตัวหนอนไหมจนไม่สามารถจัดการให้ได้ในช่วงแรกๆ ของการทำอาชีพนี้ซึ่งเกิดการระบาดของโรคในหนอนไหม บางส่วนได้เลิกทำการเกษตรและไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรแทน เนื่องจากขาดทุนมากจากการลงทุนปลูกหม่อนเลี้ยงไหม อีกทั้งยังมีหนี้สินจำนวนมาก จากเหตุการณ์ในครั้งนั้น ทำให้เกษตรกรบางส่วน ซึ่งเป็นส่วนน้อยถอดใจ และไม่กล้าเสี่ยงที่จะทำการเกษตรอีกต่อไป บางรายต้องขายที่ดินเพื่อนำมาใช้หนี้ และไปประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ในรายได้อายุยังไม่มากก็หันไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมแทน

2) ยึดมั่นทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างมั่นคง เกษตรกรส่วนหนึ่งที่ยังคงยึดมั่นทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างมั่นคงต่อเนื่องตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มต้นโดยได้มีการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาจนประสบความสำเร็จ และสามารถเป็นแบบอย่างให้เกษตรกรรุ่นใหม่ได้เรียนรู้แนวทางการ

ดำรงชีพนี้ ที่น่าสนใจคือเกษตรกรรุ่นใหม่บางรายเป็นทายาทของเกษตรกร บางส่วนที่ได้เลิกทำในครั้งที่ประสบปัญหาโรคระบาดในหนอนไหมในอดีต เพราะคนรุ่นใหม่เหล่านี้เห็นโอกาสการสร้างรายได้จากการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และยังสามารถทำให้อยู่อาศัยในชุมชน เพื่อดูแลบิดามารดาที่สูงวัยแล้วได้อีกด้วย ทั้งนี้ เหตุผลสำคัญที่เกษตรกรกลุ่มหนึ่งยังคงยึดมั่นทำการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมอย่างมั่นคงตลอดเวลา นั่นคือ เรื่องของผลตอบแทนและโอกาสของความยั่งยืนในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม หลังจากได้เรียนรู้และปรับวิธีการเลี้ยงให้เหมาะสม ทำให้มีรายได้ดี โดยสามารถทำรายได้ทุกๆ 15 วัน ยิ่งหากมีไร่หม่อนและมีโรงเลี้ยงอยู่แล้วก็ยิ่งได้กำไรค่อนข้างสูง

3) ทำกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อสร้างรายได้ในครัวเรือน โดยยังคงปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้า แต่ให้สมาชิกในครัวเรือนบางส่วนออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร ในขณะที่เดียวกันก็แบ่งเวลาบางส่วนทำกิจกรรมทางการเกษตรอื่นๆ นอกเหนือจากการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมด้วย

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาบริบทของชุมชนบ้านใจดี พบว่า มีองค์ประกอบที่เกี่ยวกับทุนหรือสินทรัพย์ ที่เกี่ยวข้องกับ การดำรงชีพ ประกอบไปด้วย 3 ประการ ได้แก่ 1) ทุนทางสังคม กล่าวคือ สมาชิกของชุมชนบ้านใจดีส่วนมากมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ที่พึ่งพาอาศัยกันอย่างเอื้ออาทร 2) ทุนทางด้านองค์ความรู้ โดยมีการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่จากถิ่นเก่าติดตัวมาใช้ในการแก้ปัญหาในชุมชน 3) ทุนมนุษย์ ทั้งนี้ในชุมชนมีผู้นำชุมชนที่ดีและมีปราชญ์ชุมชนที่มีด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม พร้อมกันนี้ยังได้รับการช่วยเหลือและส่งเสริมจากทางภาครัฐและภาคเอกชน มาโดยตลอด สภาพการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงพลังของทุนที่ชุมชนมีและความสอดคล้องของนโยบายและสถาบันที่เกี่ยวข้อง อันเอื้อประโยชน์ต่อการปรับตัวและบรรเทาปัญหาที่นำไปสู่ความเปราะบางของครัวเรือนที่ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในช่วงแรก จนในที่สุดปัญหาส่วนใหญ่ได้รับการแก้ไข ในขณะที่บางปัญหาได้บรรเทาลง แม้ว่าไม่ใช่ทุกครัวเรือนได้รับประโยชน์ทันเวลาจากองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ แต่ก็ช่วยให้มีการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพให้เกิดความสมดุลมากขึ้น ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนที่กล่าวถึงบทบาทของทุนและสถาบัน

รวมถึงนโยบายต่างๆ ต่อกระบวนการพัฒนาและการปรับตัว ในการดำรงชีพของครัวเรือนในชนบท ดังคำอธิบายของ Ellis (2000: 10 อ้างถึงใน Swan (2005: 310) ที่กล่าวว่า การที่ครัวเรือนชนบทจะดำรงชีพอยู่ได้ดีเพียงใดนั้นเกี่ยวข้องกับประกอบที่เป็นสินทรัพย์ด้านต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติ ทางกายภาพ ทางมนุษย์ ทางเงินทุน และทางสังคม ทั้งที่ครัวเรือนครอบครองเองและมีความสามารถในการเข้าถึง สิ่งเหล่านี้ นอกจากนี้ ด้วยการเกื้อกูลของสถาบันและความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ร่วมกันกำหนดการมีชีวิตตัวบุคคลหรือครัวเรือน จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อการแก้ปัญหามากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในการศึกษานี้ได้พบว่ามืองค์ประกอบใหม่เพิ่มเติม คือทุนความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมีส่วนในการริเริ่มกิจกรรมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในช่วงแรก แต่ทุนความรู้ยังไม่เพียงพอสำหรับการปรับตัวเมื่อย้ายมาอยู่ในที่ใหม่ที่มีสภาพแวดล้อมต่างกัน โดยมีระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเข้ามาแทรกแซงเยอะ การเข้ามามีบทบาทค่อนข้างมากของบริษัทเอกชนสองบริษัท และดูจะมีบทบาทเด่นกว่าหน่วยงานของรัฐซึ่งมาช่วยด้านวิชาการอยู่มากพอสมควร ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบริษัทเอกชนมาทำหน้าที่ที่เชื่อมกับระบบตลาดได้ดีกว่าหน่วยงานของรัฐ อีกทั้งยังมีการปรับตัวในการปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านได้ดีกว่า

ความเปราะบางของสมาชิกชุมชนบ้านใจดี ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพ พบว่า ชุมชนบ้านใจดีมีความเปราะบางอยู่ 3 ประการ คือ 1) ความเปราะบางอันเนื่องมาจากธรรมชาติ เพราะมีภูมิปัญญาในพื้นที่แห้งแล้ง ประกอบกับขาดแคลนแหล่งน้ำ 2) ความเปราะบางอันเนื่องจากการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ การขาดความรู้ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการขาดแคลนแรงงาน 3) ความเปราะบางอันเนื่องมาจากการขาดแหล่งเงินทุนที่เหมาะสม ความเปราะบางเหล่านี้ทำให้อาชีพการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในชุมชนบ้านใจดีล้มเหลวมาครั้งหนึ่งแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะทรัพย์สินที่เกี่ยวข้องกับการลดความเปราะบางเหล่านี้มีไม่มากพอ รวมทั้งนโยบายและสถาบันต่างๆ ที่มีอยู่ทั้งที่เป็นของรัฐและของเอกชน ยังไม่เอื้อดีพอ ตัวอย่างเช่น กรณีของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่ไม่สามารถจัดระบบการบริหารสินเชื่อที่ช่วยแก้ปัญหาอย่างครบวงจร ส่งผลให้เกษตรกรต้องพึ่งพาเงินกู้ยืมระบบควบคุมไปด้วย ในขณะที่ปัญหาการขาดแคลนน้ำเป็นข้อจำกัดทางธรรมชาติที่บรรเทาได้ยาก

หากไม่มีแหล่งน้ำอยู่ในพื้นที่ และไม่มีระบบชลประทานที่ ออกแบบเพื่อบริการกิจกรรมการดำรงชีพที่เกษตรกรทำ โดยตรง แม้จะมีหน่วยงานอย่างกรมทรัพยากรน้ำบาดาล มาช่วยในการขุดบ่อ แต่ระดับของความช่วยเหลือยังไม่เพียงพอและทั่วถึง เกษตรกรบางรายจึงปรับตัวด้วยการไป ปลูกพืชที่ใช้ใช้น้ำน้อยกว่า เช่น ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลัง ควบคู่กับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สภาพการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาที่มุ่งหวังจะสร้างแนวทางการดำรงชีพ อย่างยั่งยืนควรเน้นการทำความเข้าใจมิติของความยากจน ความอ่อนแอหรือความเปราะบาง (Vulnerability) โดยมุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์อันนำไปสู่ความอ่อนแอ และลดทอนความเข้มแข็งของบุคคลและครัวเรือนในการ อยู่รอด (Ellis, 2000) การเข้าใจเรื่องนี้ดีพอ ตั้งแต่เริ่ม มีปัญหา และทำการออกแบบโครงการแก้ปัญหาอย่าง ครอบคลุมเป็นสิ่งจำเป็น มิฉะนั้นเกษตรกรต้องดิ้นรนหา ทางออกเอง เพื่อชดเชยส่วนที่ขาด หรือหลีกเลี่ยงปัญหา ในการลดทอนความเปราะบาง จะเห็นได้จากปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นในบ้านชุมชนบ้านใจดีที่เกษตรกรเลือกยุทธวิธี ในการแก้ปัญหาต่างกันขึ้นอยู่กับพื้นฐานของความสามารถ ในการเข้าถึงทรัพย์สินต่างๆ ของครัวเรือนเหล่านี้ ดังนั้น ปัญหาความเสมอภาค และความยั่งยืนจึงยังพบเห็นอยู่ว่า มีความแตกต่างระหว่างครัวเรือน รวมถึงความสามารถ ในการเผชิญกับแรงกดดัน และการความตระหนักถึงสิ่ง ที่ จะเกิดขึ้นในอนาคต ภายใต้การแข่งขันและผลกระทบจาก ภายนอก นโยบายที่จะทำให้เกิดการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน ควรเป็นไปเพื่อการสนับสนุนความสามารถในการเข้าถึง แหล่งทุนหรือทรัพยากรต่างๆ อย่างทั่วถึงมากขึ้น อันจะช่วย ปรับปรุงความไม่เสมอภาค และเพิ่มโอกาสในการสร้าง ความยั่งยืน ดังที่ Chambers, Conway and Studies (1992) ได้เสนอแนะไว้ ทั้งนี้ สถาบันและนโยบายที่จะช่วย ส่งเสริมการดำรงชีพสู่ความยั่งยืนในชุมชน ควรยึดหลัก 3 ประการคือ ความสามารถ (Capability) ความเสมอภาค (Equity) และความยั่งยืน (Sustainability)

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการ เลือกยุทธวิธีการดำรงชีพในชุมชนบ้านใจดี พบว่า ชาวบ้าน ในชุมชนบ้านใจดีมีกระบวนการเรียนรู้ในการปรับตัว เพื่อการดำรงชีพ 3 ประการคือ 1) กระบวนการเรียนรู้ ที่เกิดจากประสบการณ์ มีลักษณะลองผิดลองถูก ทำไป เรียนรู้ไป สอดคล้องกับแนวคิด Learning by Doing

2) กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดความรู้จากตัวแบบที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ของ Bandura (1977: 3) 3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาตามสถานการณ์นั้นๆ สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ของ Knowles (1984) จากที่กล่าวมาข้างต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ Butler and Mazur (2007: 604-617) ที่พบว่าการใช้แนวทางขององค์กรแห่งการเรียนรู้จะสามารถช่วยเพิ่มขีดความสามารถของกลุ่มเพื่อให้บรรลุการดำรงชีพสู่ความยั่งยืนได้อีกแนวทางหนึ่ง

ผลของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการเลือกวิธีการดำรงชีพในชุมชนบ้านใจดี ทำให้คนรุ่นใหม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าในอดีตมาก การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่มีรูปแบบไม่เป็นทางการเป็นส่วนใหญ่ เมื่อนำไปประกอบกับความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายที่มีอยู่สูง ส่งผลให้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีในตัวให้แก่กันในลักษณะของการบอกกล่าวควบคู่การปฏิบัติจริง (Learning by Doing) ดังที่กล่าวข้างต้น มีส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการปรับตัวในการดำรงชีพไปสู่ความยั่งยืนได้ เพราะเกษตรกรจะหาทางออกผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ปฏิบัติตามกัน และปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหา อันนำไปสู่การปรับปรุงวิธีการดำรงชีพจากฐานเดิมที่ทำอยู่แล้วหาเทคนิคใหม่มาเสริมเพิ่มเติม ทำให้สามารถรักษาวินัยเดิม ควบคู่กับการนำกิจกรรมใหม่ที่สร้างรายได้มาเสริมอย่างเหมาะสม ช่วยให้มีงานทำอย่างต่อเนื่องและมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับบริบทการใช้ชีวิตในชุมชนชนบท ดังที่ Scoones (1998) ได้อธิบายว่า ตัวชี้วัดของความยั่งยืนในชุมชนชนบทมี 5 ตัว คือ 1) สร้างงานรายวัน 2) ลดความยากจน 3) เพิ่มความสามารถในการปรับตัว 4) การปรับการดำรงชีวิตให้มีความยืดหยุ่น 5) รักษาฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น อีกทั้งยังสอดคล้องกับการแนะนำให้มีการกระจายการลงทุนออกจากฟาร์มและการอพยพย้ายถิ่น เป็นตัวเลือกของการดำรงชีพ (Leinan, 2003: 32)

ข้อค้นพบดังกล่าวนี้เป็นการยืนยันว่า แนวคิดการดำรงชีวิตที่ยั่งยืนในชนบท เป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจวิธีการดำรงชีพของประชาชนในชนบทที่มีลักษณะเป็นองค์กรวม โดยมีคนเป็นศูนย์กลาง มุ่งเน้นไปที่คนมากกว่าทรัพยากรทางกายภาพ เป็นวิธีการที่เริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจวิถีชีวิตของ

ผู้คนและการเปลี่ยนแปลงที่พวกเขาเป็นผู้เลือกเอง ซึ่งในปัจจุบัน สมาชิกกลุ่มผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของชุมชนบ้านใจดีส่วนใหญ่ได้ค้นพบตัวเอง และได้พัฒนาการเรียนรู้และการปฏิบัติในการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมจนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคง และมีแนวโน้มที่จะทำอย่างต่อเนื่อง แม้บางครั้งเรือนมีลูกหลานทำงานภายนอกภาคการเกษตร แต่ก็มีบางส่วนที่อาจกลับมาทำอาชีพนี้อีกเมื่อถึงวัย เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับครอบครัวที่มีความอบอุ่นกว่า

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้ในครัวเรือนและในชุมชนให้มากขึ้น โดยให้สมาชิกในครัวเรือนร่วมกันปลูกฝังให้ลูกหลานเห็นคุณค่าของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมากขึ้น

2) ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ รวมทั้งพัฒนาระบบการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบของเอกสารฐานความรู้ในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมให้มากขึ้นเพื่อให้สมาชิกโดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชน เกิดการตระหนักถึงคุณค่าและมีความภูมิใจในการทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพที่สามารถกำหนดเองและสามารถปรับตัวให้ดำเนินต่อไปในอนาคตให้มีความมั่นคงในการดำรงชีพได้

3) ควรมีการพัฒนาผู้นำกลุ่มรุ่นใหม่ๆ ให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านการจัดการให้มากขึ้น และเกิดความต่อเนื่องในการบริหารพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ เนื่องจากผู้นำกลุ่มเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันและขับเคลื่อนให้เกิดประสิทธิผลของการผลิต รวมทั้งเป็นพลังในการเจรจากับบริษัทและหน่วยงานภาครัฐฯ ให้มาช่วยเหลือกลุ่มได้อย่างความเหมาะสม

4) หน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐฯ ที่เกี่ยวข้องควรมีการประสานงานกันในการสนับสนุนและช่วยเหลือเกษตรกรในด้านของปัจจัยการผลิต ความรู้เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักวิชาการอย่างครอบคลุม ทั้งในเรื่องของพันธุ์หม่อนไหม โรค แมลงศัตรูพืช และตลาด รวมไปถึงการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันพัฒนากองทุนที่เกิดจากการร่วมกันออมเพื่อให้สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ได้ง่ายขึ้น อีกทั้งยังได้รับประโยชน์จากการจัดสรรกำไรกลับมาสู่คนในชุมชนด้วย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1) ควรมีการศึกษาปัจจัยทางจิตพฤติกรรมศาสตร์ของเกษตรกรผู้ปลูกหอมเล็ยงใหม่ที่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้ได้ผลการศึกษาในอีกด้านหนึ่ง ในเชิงปริมาณที่สามารถชี้ให้เห็นปัจจัยเชิงสาเหตุของการปรับตัวในการดำรงชีพ เพื่อนำมาประกอบการส่งเสริมพัฒนาการดำรงชีพเกษตรกรให้สามารถอยู่ได้ท่ามกลางการแข่งขันในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

2) ควรทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อหาทางพัฒนาทุนด้านต่างๆ ที่ยังขาดอยู่ โดยเฉพาะทุนทางการเงิน ซึ่งน่าจะพัฒนาได้ด้วยการรวมกลุ่มตั้งกองทุนผ่านการออมของสมาชิกชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Butler, L. M. & Mazur, R. E. (2007). *Principles and Processes for Enhancing Sustainable Rural Livelihoods: Collaborative Learning in Uganda*. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 14 : 604–617.
- Chambers, R., Conway, G. R. and Studies, U.S.I.D. (1992). *Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century*. Sussex: Institute of Development Studies, University of Sussex.
- DFID. (1999). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets, Numbers 1-8*. Retrieved 20 December 2012 from <http://files.enonline.net/attachments/871/dfid-sustainable-livelihoods-guidance-sheet-section1.pdf>
- Ellis, F. (2000). *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford, Oxford University Press.
- Knowles, Malcolm S. (1980). *The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy*. New York, Cambridge : The Adult Education Company.
- Leinan, V. A. (2003). *Sustainable Livelihoods and the Role of Urban Agriculture as a Policy and Household Strategy in Cienfuegos, Cuba*. Guelph: The University of Guelph.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable Rural Livelihoods: a Framework for Analysis*. Sussex: Institute of Development Studies.
- Swan, J. G., D. (2005). *Overcoming Factors of Unsustainability and Overexploitation in Fisheries: Selected Papers on Issues and Approaches*. International Workshop on the Implementation of the International Fisheries Instruments and Factors of Unsustainability and Overexploitation in Fisheries. FAO Fisheries Report. 782: 352.
- กรมหม่อนไหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2557). เกษตรกรดีเด่นแห่งชาติ. Retrieved 22 พฤษภาคม, 2557, from http://qsds.go.th/newqsds/file_news/418.pdf
- คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและวัฒนธรรมชุมชน. (ม.ป.ป.). *เส้นทางสายไหม สายใยแห่งวัฒนธรรมชุมชน. สุพรรณบุรี: คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและวัฒนธรรมชุมชน.*
- เจนณรงค์ เทียนสว่าง, เอมอร อังสุรัตน์, จุฬารัตน์ วัฒนะ และอนุพร สุวรรณวาทกสิกิจ. (2550). *บทบาทแม่บ้านเกษตรกรในการพัฒนาธุรกิจชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าบ้านทุ่งแสม ตำบลหนองขาม อำเภอนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์.
- บัญชา สมบูรณ์สุข, ปริญญา เจิดโฉม, ปรีตถ พรหมมี และจรูญ หนูสังข์. (2547). *การปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรชาวสวนยางในระบบการทำฟาร์มสวนยางพาราขนาดเล็กเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจครัวเรือนในภาคใต้ ประเทศไทย*. เอกสารนำเสนอในการสัมมนาวิชาการระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 3: *สู่ระบบการผลิตอาหารที่ปลอดภัย สร้างมูลค่าเพิ่ม และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน* ระหว่างวันที่ 9-11 พฤศจิกายน 2547 . เชียงใหม่, 95-109.
- วรรณิ ทองระย้า. (2549). *กระบวนการจัดการความรู้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้สารเคมีของเกษตรกร: กรณีศึกษา โรงเรียนเกษตรกรในพระราชดำริบ้านหลั่น หมู่ที่ 4 ตำบลท่าฉนวน อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำราญ สรรุโณ. (ม.ป.ป.). *Yesterday Today Tomorrow “Help Them to Help Themselves”*. ค้นวันที่ 21 มีนาคม 2554, จาก www.samrancom.com/yesterday.pdf